

KIRIM TATAR YIRLARI

YIR OF CRIMEAN TATARS

Sema KEÇECİ

Kocaeli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yüksek Lisans
Öğrencisi, sema_-kececi@hotmail.com, Kocaeli/Türkiye

ÖZ

Ukrayna bestekarları birliğinin azası İlyas Bahşış ve Edem Nalbandov tarafından derlenmiştir. Bu çalışmanın amacı Kırım Tatarcası için önemli bir eser olan yır kitabının Türkiye Türkçesine aktarımını gerçekleştirip, gramer ve sözlük çalışmasını yaparak tanıtmaktır. Makalede yır kitabında bulunan şiirlerin incelemesi gerçekleştirilmiş, Kırım Tatar halkı ve Kırım Hanlığı ile ilgili çalışmalara ve araştırmalara yer verilmiştir. Geçmişten günümüze kadar süren Kırım Tatarlarının yaşamları, içinde bulunmak zorunda kaldıkları savaşlar ve maddi-manevi kayıplar incelenmiştir.

İlyas Bahşış, 23 Mart 1913 tarihinde Akmescit'te doğmuş, 87 yıllık bir hayattan sonra 25 Eylül 2000 tarihinde vefat etmiştir. Edem Nalbandov ise, 1926 yılında Qarasuvbazar şehrinde doğmuş, 72 yıllık bir hayattan sonra 22 Mayıs 1999 tarihinde vefat etmiştir.

Kitapta üç yüz elli civarında Kırım Tatar halk yır'ı bulunmaktadır. Konuları ağırlıklı olarak; aşk, doğa, hayvan, yiğitlik gibi konulardan oluşmaktadır. Eser Kırım Tatarcasının bir ağzı olan "Ortayolaq" ile yazılmıştır. Şiirlerde Kırım halkına ait birçok özelliği görmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: İlyas Bahşış, Edem Nalbandov, Kırım Tatar Yırları, Kırım Tatarcası.

ABSTRACT

Yir of Crimean Tatars is compiled by the members of Ukraine Composer Union İlyas Bahşış and Edem Nalbandov. The aims of this study are translating the book yır, which is an important work for Crimean Tatars into Turkish, spoken in Anatolian territories, and introducing it doing its grammar and word studying. In the article, poems found in the book yır are analyzed and work and research about Crimean Tatar public and Crimean country are mentioned. The lives of Crimean which is leading from past to present and wars that they had to be in them and also financial and emotional damage are examined.

İlyas Bahşış was born in Akmescit, Crimea on the 23th of March, 1913 and he died on the 25th of September, 2000 after he lived eighty-seven years. On the other hand, Edem Nalbandov was born in the city Qarasuvbazar in 1926 and he died on the 22nd of May, 1999 after he lived seventy-two years.

There are almost three hundred fifty yır of Crimean Tatar public in the book. Their topics are mainly love, nature, animal and bravery. The work is written by using one of the dialects of Crimean Tatar "Ortayolaq". It is possible to realize specialty of Crimean public in the poems.

Key Words: İlyas Bahşış, Edem Nalbandov, Kırım Tatar Yırları, Crimean Tatar

1.GİRİŞ

Coğrafi olarak birbirlerine yakın ve aynı zamanda Karadeniz'de de kıyısı olan Kırım ile Türkiye ve Romanya arasında ortak olarak söylenen yırlar bulunmaktadır. Kelime anlamı olarak yır; ezgi, türkü, nağme, şarkı, şiir anlamına gelmektedir. Eser, 1977 senesinde tertip edilmeye başlanmıştır. Bu tertibi Kırım Dili ve Edebiyatı için büyük önem taşıyan aynı zamanda müzisyen olan iki kişi üstlenmiştir. Bunlar; İlyas Bahşış ve Edem Nalbandov'dur. Mevcut bulunan dönemde Kırım halkının üzerinde oluşturulan yasaklar nedeniyle eser "Sabahın Seher Vaktinde" adıyla ortaya çıkmıştır. Kırım Tatarlarının büyük dikkatini çeken eserin çıkmasından sonra ana yurda dönüşleri kısmen de olsa başlamıştır. Bu durum Kırım Tatarcası için büyük önem arz etmiştir.

Kitapta üç yüz elli civarında Kırım Tatar halk yırı bulunmaktadır. Bu yırlar doğa olayları, yaşam şekli, hayvanlar, aşk, heyecan, yiğitlik ve özlem gibi konularda yazılmıştır. Ağız olarak Ortayolaq grubuyla kaleme alınmıştır.

2. KIRIM HANLIĞI VE KIRIM TÜRKLERİ

13. ve 14. yüzyıllarda Rusya'nın içlerine doğru ilerleyen Tatar kabileleri göçebe yaşamı bırakarak Kırım'a yerleşmiştir. Altınorda devletinde de önemli bir merkez olan Kırım, XV. yüzyılda Altınorda devletinin dağılma sürecine girmesiyle bu bölgede başlayan hakimiyet kurma yarışı; Cengiz Han'ın oğullarından Cuci'nin küçük oğlu ve aynı zamanda Tatarları yöneten Hacı Giray tarafından kazanıldı. 1441'de Hacı Giray kendi adına para bastırdı. Hanlığın kuruluş tarihi bu yüzden 1441 kabul edilir.

Hanlığın başındaki Hacı Giray'ın oğulları tahta geçme mücadelesine girdiğinde Osmanlı Devleti, oğullardan biri olan Mengli Giray'ı destekleyerek " İki Kıtanın Koruyucusu ve İki Deniz'in Han'ı " ünvanını almasına yardımcı olmuştur. Fatih Sultan Mehmet'in emriyle yarımada giden Gedik Ahmet Paşa Kırım Hanlığını himayesi altına almıştır. Ancak bu himaye Kırım hanlığını bağımsızlığından mahrum etmemiştir. Osmanlı padişahı Kırım Hanı'nın yönetme hakkını elinden almamıştır.

Osmanlı Sultanları Kırım Hanlığını kendilerine bağlı bir devlet değil de müttelikleri olarak görmüştür. Osmanlı'ya vergi ödememiştir. Han kendi adına para bastırabilmiş ve hutbe okutmuştur. Bunlar bağımsızlık kavramının iki önemli nişanıdır. Vergi ödememekle birlikte bunun yerine Osmanlı için Tatarların yetenekli süvarileri savaşlarda Osmanlı Devleti adına savaşmıştır.

1783'te sözde bağımsız kabul edilen Kırım, Rus ordusu tarafından kanlı bir şekilde işgal edilmiştir. Bu olaydan sonra Kırım Türkleri Osmanlı topraklarına göç etmeye başlamıştır. Vatanında kalanlar ise azınlık olarak savaşın getirdiği maddi-manevi tüm sıkıntıları yaşamışlardır.

Gelen her ordu zorla çocuk yaştaki Kırım Tatarlarını kendi ordularına katıp savaşmak zorunda bırakmıştır. 1944'te Almanların mağlup olması üzerine Kırım, Ruslar'ın elinde kalmıştır. Ardından Kırım Tatarlarının tamamı Almanlar ile işbirlikçi ilan edilmiş ve ihanetlerini cezalandırmak üzere 18 Mayıs 1944 tarihinde sabaha karşı silahlarla evlerinden alınan Kırım Tatarları hayvan vagonlarıyla Özbekistan'a, Kazakistan'a sürülmüştür. Sürüldükleri yerlerde mecburi ikamete tâbi tutulmuşlardır. 1954'te üzerlerindeki yasakların bir kısmının kalkmasıyla seyahat etme hakkı kazanmışlardır. Bunun sayesinde Mustafa Abdülcemil Kırımoglu'nun liderliğinde Kırım Tatarları bağımsızlık ve vatanlarına dönmek için mücadeleye başlamışlardır.

1 Mayıs 1957'de Kırım Türkçesi ile " Lenin Bayrağı " gazetesinin çıkarılması, aynı yıl içinde Özbekistan Yazarlar Birliği bünyesinde Kırım Tatar Şubesi'nin açılması ve 1968'de Taşkent Pedagoji Enstitüsü'nde Kırım Tatar Dili ve Edebiyatı Bölümü'nün açılması gibi çalışmalar Kırım Türklerinin diline ve edebiyatına canlılık getirmiştir.

1967'den itibaren az da olsa Kırım Türkleri vatanlarına dönmeye başlamıştır. Dönenler 2 Mayıs 1989'da Kırım-Tatar Milli Meclisi'ni kurarak başına Mustafa Abdülcemil Kırımoglu'nu getirmiştir. Bugün birçok Kırım Türk'ü vatanlarına dönme imkanı bulmuştur. Bir kısmı ise hala sürgün edildikleri yerde yaşamına devam etmektedir.

2. COĞRAFİ KONUM

Geniş bir perspektifle Kırım'a bakacak olursak Doğu Avrupa'da, Karadeniz'in kuzey kıyısında yer alan ve Karadeniz ile Azak Denizi tarafından çevrelenen bir yarımadadır. Kuzeye doğru çorak bozkırlar hakimdir. Güney yamaçları sert eğimlerle kayalık körfezlere iner. Yılın ancak 70 günü yağmurludur; fakat kışları oldukça serttir. Yağışlar kış ve sonbahar mevsiminde olur.

Ülke nüfusunun büyük çoğunluğunu Ruslar oluşturmakla birlikte Kırım Tatarları da oldukça büyük nüfusa sahiptir. Ruslar: % 58,32; Kırım Tatarları: % 12,1; civarındadır. Bulunan diğer milletler ise; Yahudiler, Ermeniler, Özbekler, Koreliler, Yunanlar, Bulgarlar, Gürcüler... şeklindedir.

3. KIRIM TATARCA SI

Türk dillerinin Kıpçak koluna ait bir dildir. Ancak bazı Oğuz grubuna ait özellikler de barındırmaktadır. Osmanlı devleti ile sıkı ilişkileri olan Kırım Hanlarının ve ileri gelenlerinin İstanbul'da eğitim alması Oğuz lehçelerinin etkilerini getirmiştir. Gaspıralı'nın çalışmalarıyla bu etki iyice artmıştır. Rus idaresine girilmesiyle Rusça'dan etkilenmiştir. Sürgün zamanında ise Özbekçe'den alınmış etkiler görülür. 1928'e

kadar Arap alfabesiyle, 1928-1938 yılları arasında Latin alfabesiyle, 1938 yılında Stalin zamanında hazırlanan kanunla Kırım Tatarcası Kiril alfabesi ile kullanılmaya başlanmıştır. 1991 yılında topladıkları Milli Kurultaylarında Latin alfabesinin kullanılmasını kabul etmelerine rağmen bazı imkansızlıklar sebebiyle uygulanamamıştır.

Kullandıkları Kiril alfabesinde, 35 harf ve 2 belirtme işareti vardır. Bu harflerin 25'i ünsüz sesleri, 10'u ünlü sesleri karşılamıştır. Belirtme işaretleri ise kelime içinde, hecenin bittiğini gösterir. Kırım Tatarcası karışık bir yazı dilidir ve gerçekte birbirinden farklı üç farklı diyalekti kapsar.

Başlıca şu ağızları vardır:

3.1. Yalıboyu

Kırım'ın güneyinde Karadeniz kıyısında kalan ve dağlardan dolayı da iç kesimlerle irtibatı az olan bölgeyi ifade eder. Bu bölgede yer alan Sudak ve başka bazı kaleler Kırım Hanlığı topraklarında olmasına rağmen Osmanlı tarafından yönetilmekteydi. Ayrıca deniz yoluyla Osmanlı limanlarıyla bağlantılı olmaları nedeniyle de etkileşim olmuştur. Türkiye Türkçesine oldukça yakın özellikler göstermiştir.

3.2. Ortayolaq (Bahçesaray):

Bir yandan Kıpçak özelliklerini taşıırken bir yandan da gramer ve kelime hazinesi bakımından Oğuz grubunun özelliklerini de barındıran bir geçiş ağızıdır. Türkiye Türkçesi konuşan insanlar tarafından küçük bir çabayla anlaşılabilir. Kabul edilen edebi dil Bahçesaray ağızıdır.

3.3. Çöl (Kuzey):

Kırım'ın kuzeyinde kalan bozkır bölgesindeki halkın konuştuğu dildir. Tamamen Kıpçak özellikleri taşır. Nogayca ve Kazakçaya yakındır. Aynı zamanda Türkiye Türkçesi konuşan insanlar tarafından anlaşılması daha zordur.

Bu üç diyalekt birbirinden şu özelliklerle ayrılır:

1. Sözbaşı “-y” Yalıboyu’nda korunduğu halde Kuzeyde “-c” olur:

yol – col, yel – cel...

2. sözbaşı “-t” Kuzeyde korunduğu halde Yalıboyu’nda “-d” olur:

tat – dat, tur – dur, tiş – diş...

3. Dudak uyumu Yalıboyu’nda tam olarak korunmasına rağmen diğerlerinde yavaşça kaybolmuştur:

Y. tuzluh – O. tuzluk – K. tuzluk...

4. ŞİİR VE EDEBİYAT

Kırım Hanlarının birçoğu şiir ve edebiyatla uğraşmıştır. Bu nedenle Kırımlı şairlerin önemli bir bölümü han, soylu şairler tarafından oluşturulmuştur. Bu dönemde Kırım’da yetişmiş 54 şair bilinmektedir. Bunların 34’ünün memleketi belli değildir. 12’si Kefeli, 4’ü Bahçesaraylı, 1’i ise Gözlevelidir. Hanlık dönemi Kırım edebiyatı genel olarak Osmanlı edebiyatıyla benzerlik gösterir. Şairlerin büyük kısmı Osmanlı Türkçesini kullanmıştır. 13. yy’da yaşayan ve 14. yy’da şair Mahmut’un şiirlerinde Kırım Türkçesi, I. Mengli Giray’ın şiirlerinde Tatar Türkçesi egemendir.

Şairlerin büyük bir kısmı Divan edebiyatı estetiğini benimsemiştir. Ali, Mahmud, Aşık Ömer, Gevheri, IV Mehmet Giray ve Kırım gibi şairlerin hece vezniyle şiirleri vardır. Aynı zamanda aruz vezni de kullanılmıştır. Şairlerin 12’sinin divanı, 2’sinin divançesi vardır. Kırım edebiyatı da Osmanlı edebiyatı gibi 19. yy’dan başlayarak Batı edebiyatı tarzında gelişimini sürdürmüştür.

18. asıra kadar Osmanlı’nın tesiri altında gelişen Kırım edebiyatı, Kırım’ın Rusya’ya ilhakıyla 1783- 1880 yılları arasında kültürel alanda varlık göstermiştir. Kırım Türkleri yazılı edebiyatlarını geliştirene kadar milli özelliklerini, örf ve adetlerini, arzu ve ümitlerini, yırlar, takmaklar, çınlar, maniler, atasözleri, tapmacalar, latifeler, efsane ve destanlarını sözlü edebiyatlarıyla günümüze getirmiştir.

Kırım Tatarcasından bir “*mani*”

Bileziğim bar benim

Bileziğim var benim

Bileğim tardır benim

Bileğim dardır benim

Şu kuynımıñ içinde

Şu koynumun içinde

Bir süygilim bar benim

Bir sevgilim var benim

Kırım Tatarcasından bir “*Tapmaca (Bilmece)*”

Çagarakta kiyiz yuk

Bacada keçe yok

Çal tekede mıyız yuk (Kük)

Boz tekede boynuz yok (gök)

5. KIRIM TATAR YIRLARI

Kırım Tatar halk yırları Halkbilimi alanında folklorcuların da dikkatini çekerek bununla ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan en önemlisi Murtaza Belicanovning tarafından kaleme alınan “Kırım Tatar halk yırlarının sözleri hakkında” adlı çalışma olmuştur. Bu çalışma 1992-1993 seneleri arasında Rıza Fazıl tarafından neşre hazırlanmış ve “Yıldız” mecmuasında basılmıştır. Bu makalede Kırım Tatar halk yırlarının çok geniş çerçevede insanları etkilediğine değinilmiştir. Bunlara Rus klasik müzikaisti İvan Mixayloviç Glinkanı, Aleksandr Afanaseviç Spendiariovning gibi isimleri örnek verebiliriz. Bunlar gibi ünlü isimler yırları sevip bir kısmını notalamak için büyük önem vermiştir. 20. yüzyılların başında Olga İvanovna Şatskaya halk yırlarını toplayarak onların şive özelliklerini tetkik etmiştir. Bu folklorcünün ilmi hizmeti neticesinde “Kırım Tatar yırları” tertip edilip Rus, Fransız, İtalyan ve diğer dillere aktarımı gerçekleştirilmiştir. Bununla kalınmayıp diğer milletlerden insnalar da halk yırlarının tertibinde büyük çaba göstermiştir.

Yırların büyük bir kısmı şaka yırlarıdır. Bu yırlar kişilerde büyük bir coşku ve sevinç ile kabul edilip güzel vakit geçirmelerini sağlamıştır. Bu yırlara örnek olarak: “Sıçan ve Bostancı’yı” örnek verebiliriz. Halk yırlarının şematüğini ikiye ayırabiliriz. Bunlar:

1. Yegane Yırlar: Konulu yırlardır. Yani büyük sözler, bütün satırlar esas konu etrafında birleşir, toplanır. Örnek olarak “Som-Sırmadan” yırını örnek verebiliriz. Bütün dörtlükler esas konu etrafında toplanmıştır.
2. Çok Mevzulu Yırlar: Her bir dörtlüğün müstakil, yani kendine göre konusunun olduğu yırlardır. Örnek olarak “Qara Qoyun Quzusu” yırını örnek verebiliriz.

Yır beyitlerinin satır heceleri ise şekline göre çeşitlenir. Örneğin dört satırlı yırların ölçüsü genellikle yedili veya sekizli hece ölçüsüdür.

<<Çıqıp yukseklerden baqma,

Meni ateşlere yaqma.

Sağ yanıña guller taqma,

Xalq içinde nam olmazmı?!>>

Üç satırlı yırların ölçüsü genellikle on birli hece ölçüsüdür.

<<Berber dukyanınñ aldı erilğan,

Tellerine sarmaşıqlar sarılğan,

Menim yarem maña neçun darılğan...>>

Yırlara göre eseri inceleyecek olursak;

“ Senı kordükçe titreyür, yar, yüregim,

Aşıqıñnıñ sadıqıyım,

Ax, ax, ax, melegim.

Daa nice bir asretiñi çekerim,

Fırqatıña can dayanmaz,

Ax, ax, ax, melegim...’’

Yır örneğinden anlaşılacağı üzere bir sevgili için kaleme alınmıştır. Aynı zamanda okunduğu zaman çok kapalı bir anlatıma sahip olunmadığı görülür

“ Sevastopol öğünde yatan gemiler,
Atar mizan topını, yer-kok titrer,
Askere gidenler-baba yigitler.

Aman, padişaim, izin ver bize,
İzin vermez iseñ, at bizi deñize.

Çalınan davulları dugunmı sandıñ,
Al-yeşil bayraqları kelinmi sandıñ.
Askere gideni donmezmi sandıñ.’’

Sivastopol Kırım'ın Karadeniz kıyısında bulunan bir liman kentidir. Yır örneğinden anlaşıldığı üzere bu yır savaş dönemindeki Kırım'ı anlatmaktadır. O dönemde Kırım halkının çektiği sıkıntılar, askere gidenlerin geri dönemeyişi ama buna rağmen vatanları için hepsinin askere gitmek istemesini anlatmaktadır.

“ Şu qarşuki aq bayırda bostanmı biter,
Ey, zalım padişa, saña askermi yeter.
Er kesniñ evlâdın almaq-olümden beter.

Ne yaman ağlaşır civan yigitler,
Qoy kibi mañraşır ğarip aneler.

Çayır, çimenler bulbulsız qaldı,
Ğarip aneler evlâdsız qaldı.
Soyumuz-sopumuz ağlaşıp qaldı.’’

Kırım'ın Osmanlı hakimiyetine girmesinin ardından kaleme alınmış olması muhtemeldir. Padişahın Kırım halkına sahip çıkamayışı giden evlatların geri dönmemesi, dinmek bilmeyen evlat acısı ve durulmayan savaş yılları, padişaha edilen sitem kaleme alınmıştır.

“ Ayda, yılda bir bayram,
Eviñi aqla, çippiyim.
Aqılçığım sen aldıñ,
Coyma, saqla, çippiyim.

Oynayıq, kuleyik, burada sefa sureyik,
Oynayıq, kuleyik, burada sefa sureyik.

Çippiyim dedikleri,
Kanfettir yedikleri.
İç aqlımdan çıqmaycaq,

Çippiyim dedikleri.”

Çippiyim, çippiyim, kel, kozünden opeyim,

Bir op tursen kozünden, asla çıqmam sözünden.”

Kırım Tatarcasında ‘‘Çippi,’’ ‘‘Ördek’’ anlamına gelmektedir. Yaşam şekilleriyle ilgili ve sosyal hayatlarıyla ilgili bilgilere de rastlamak mümkündür.

SONUÇ

Bu çalışmada Kırım Tatar Yırları, fonotik ve morfolojik açıdan incelenmiş, inceleme sonucu oluşturulan yazıda, Kırım Tatar Yırları'nın Türkiye Türkçesine aktarımı ile ilgili örnekler ortaya konmuştur. Eseri tertibe hazırlayan İlyas Bahşış ve Edem Nalbandov Kırım müzikası ve edebiyatı için iki önemli kişidir. Kırım'ın özgürlüğü için mücadeleden geri kalmamışlardır. Kırım halkının yaşadığı sıkıntılar , yaşam şekilleri yırlarda hayat bulmuştur adeta. Aynı zamanda yiğit bireylerden oluşan geçmişi kahramanlıkla dolu olan Kırım Tatarları için yiğit, kahramanlığın simgesidir. Kahramanlığın ön planda olduğunu yır örneklerinden de görmek mümkündür.

Kırım Tatarlarının geçmişten günümüze kadar geçirdiği süreçte maddi, manevi, sosyo-ekonomik ve edebi kültürüne ulaşabildiğimiz kaynaklardan biridir. Eserin bu denli önemli mahiyet kazanmasının temel sebebi köreltmeye ve unutturulmaya çalışılan dil ve edebiyatlarını yeniden var etmeye çalışmalarının somut bir göstergesidir. Yaptığımız çalışma ile onların makamlarının güzelliğini, ahenk zenginliğini, söz varlıklarını ortaya çıkarabilme imkanı bulduk.

KAYNAKÇA

KAKUK, Zsuzsa (1993), Kırım Tatar Şarkıları, Türk Dil Kurumu Yayınları, ISBN 975-16-0574-1.

MEMETOV, A. (2006), Kırım-Tatar Tilinin İmla Lugatı, Kırımdevokupedneşir, Simferopol.

OZENBAŞLI, A. (1997), Kırım Faciası, Saylanma Eserler, Simferopol.

USEIN, Kemal (2007), Kırım-Tatar Edebiyatı Tarihi, Kadimiy Devir.

ERCİLASUN, Ahmet Bican (1993), Türk Lehçeleri Grameri, Akçağ Yayınları, Ankara.

KURTBİLAL, Niyar (2007), Kırım Tatarcası: Sudak Ağızları Üzerine Araştırmalar, Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları.

CANAY, Gülser (2012), Kırımın Sonmegen Ateşi, Akmesic.

ERCİLASUN, Ahmet Bican (1989), Kırım Kırım Türklerininindir, Türk Kültürü, C.XXVII.

KARADAVUT, Zekeriya (2013), Kırım Tatar Folkloru, Kömen Yayınları, İstanbul, ISBN: 9786055184117.

İNALCIK, Halil (1992), Kırım Hanlığı, Türk Dünyası El Kitabı (İkinci Baskı), C. I, Ankara.

BEKTÖRE, Emin (1972), Kırım Halk Türküleri, Eskişehir Kırım Türk Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayını, Eskişehir.

REFAT, Asan (1932), Kırım Tatar Yırları, Simferopol.

EMEDOVA, U. (2004), Kırımtatar Efsaneleri, Akmesic: Tavriya Neşriyatı.

KANDIMOVA, S. – UMEROV, N. (2012), Kırımtatar Edebiyatı Kütüphanesi Halk İcadı (Masallar, Efsaneler, Destanlar), Lvov: Svit Neşriyatı.

ABDUVALIYEVA, E. (2004), Kırım Türkçesinin Ağızlarının Bugünkü Durumu, AÜ SBE Master Tezi, Ankara.

ÖNER, M. (1998), Bugünkü Kıpçak Türkçesi, TDK Yayınları: Ankara.

SAMOYLOVIÇ, A. (1960), Kırım – Türk Yazı Dilinin Tarihçesi, TDAY Belleten.

İNALCIK, Halil. (1997), İslam Ansiklopedisi ‘‘Kırım’’ maddesi, İstanbul: MEB Yayınları.

ÖZCAN, K. (2002), Vatana Dönüş Kırım Türklerinin Sürgünü ve Milli Mücadele Hareketi, İstanbul.

ÖZENBAŞLI, A. (1925), Çarlık Hakimiyetinde Kırım Faciası Yahut Tatar Hicretleri, Akmesic.

SABİT, B. (1934), Kırım'ın Osmanlı İmparatorluğu'na Eklenmesi Meselesi, İstanbul

ÜLKÜSAL, M. (1980), Kırım Türk – Tatarları (Dünü-Bugünkü-Yarını), Baha Matbaası, İstanbul.

<http://www.tatar.net>

<http://www.qırım.net>